

LIBRIS

We know
books

Dumitru Popescu

IEȘIREA DIN LABIRINT

ESEURI

Ediția a doua revizuită de autor

Hoffman

CUPRINS

Între îngeri și demoni / 5
Stăpânii și sclavii ideii / 50
Agresiunea civilizației? / 72
Maica uitată și batjocorită / 89
Împătimiții, în pragul unei noi pasiuni / 107
Inteligenții perversi / 132
Scara succesului / 151
Moștenirea / 163
Enigma fericirii / 184

ÎNTRE ÎNGERI ȘI DEMONI

Există în lumea modernă un „om nou”?

Dar mai întâi ce înseamnă „om nou”? Și prin ce se deosebește de cel „vechi”? Iar cel vechi de ce nu era bun, de ce trebuia înlocuit? Toți oamenii vechi au fost răi, toți trebuiau schimbați?

Fiecare epocă a avut oamenii ei noi și oamenii ei vechi. Cei noi aduceau lumină atunci când aceasta se împutina în lume. Ceea ce apropie, de pildă, pe Prometeu și pe Danco este gestul oferirii propriei ființe pentru salvarea semenilor din mari și dramatice impasuri. Primul a dat seminției focul, fără de care omul ar fi pierit, celălalt lumina, fără de care ne-am fi rătăcit în labirintul existenței.

Epocile vechi au eroii lor mitologici. Ei întruchipează virtuțile majore ale umanității care, dacă nu sunt prezente în fiecare individ, se reconstituie în masă – și dacă într-unul sau altul din cazurile particulare nu se manifestă la intensitatea maximă, exprimate în eroi, ele indică diapazonul posibil al spiritului.

În antichitate, calitățile lui superioare omul le transferase zeilor – de altfel laolaltă cu defectele sale cele mai tipice. La rândul-le, zeii cedează oamenilor, în persoana „eroului” – fructul compromisului dintre Olimp și Terra.

Dar eroul, în accepțiunea prometeică a cuvântului, nu este numai privilegiul mitologiei, expresia aspirației abstracte spre perfecțiune, „promemoria” speței care își conservă instinctiv punctul de reper al desăvârșirii în personaje supreme. Istoria însăși a creat asemenea eroi. În momente cruciale, în timpul marilor furtuni sociale, al marilor răzvrătiri. În perioadele de explozie a spiritului oprimat, când libertatea, dreptatea, nevoia de a spune adevărul, prețuia mai mult decât viața însăși. Temerarii protestatari, aflându-se aproape întotdeauna în raportul de forțe al timpului pe poziții de inferioritate, nu și-au putut duce, până la capăt, în cele mai dese cazuri, acțiunile. Dar printr-o ciudată răsturnare dialectică, istoria i-a immortalizat nu pe învingători, ci pe învinși. Elogiul cel mai pios, umanitatea l-a acordat sacrificiului. Și nu rareori sacrificiului fără speranță. Chiar Cristos a intrat în legendă prin martiraj, deși în numele unei idei defetiste. O jertfă bărbătească a fost aceea a lui Spartacus, sclavul care în locul legii „Să i se dea Cezarului ceea ce este al Cezarului” a vrut să pună legea „Să i se dea omului ceea ce este al omului”. Într-o lungă cohortă se înscriu martirii claselor oprite. În secolul al douăzecilea, pentru prima dată, revoltații au devenit și învingători.

Prometeismul a fost necesar nu numai în înfruntările de clasă, nu numai pentru a smulge pâinea și libertatea. Bigotismul intolerant și dogmatismul inchizitorial erau, ca și armatele, ca și titlurile de proprietate, ca și polițiile, instrumente de dominație. De aceea progresul științific, cunoașterea intelectuală, adevărul despre natură – și așa greu de descifrat în bezna universului – au cerut luptă și sacrificii. Câtă forță morală i-a trebuit omului pentru a prefera să moară decât să trădeze adevărul. Un adevăr științific abstract, în

care, de altfel, nu era implicat nici un interes material, imediat, egoist. Cei care au descoperit asemenea adevăruri au înțeles că ele nu le aparțin numai lor, că au o valoare incalculabilă pentru civilizație și nu le-au renegat, nici chiar sub amenințarea strivirii. Martirii științei, prometei tragici care aduceau făclia înțelegerii pentru a ilumina mari zone ale neantului, au trebuit să suporte indiferența semenilor orbiti de ignoranță și de fanatism. Ca să poată fi crezuți, exploratorii necunoscutului, aflați în plutonul de avangardă al epuizantei ascensiuni spre adevăr, au trebuit să se lase chiar arși pe rug de propriii lor frați arierăți. Eroica epopee a cunoașterii a fost stropită cu sânge și cu noroi.

Acest tip de erou a inspirat mari opere ale lumii. Faust își vinde sufletul iadului pentru a lua viața de la început, răscolind lumea în căutarea clipei de aur. Hamlet strânge otrava răului din oameni în inima lui curată, făcând din ea o pâlnie în care răsună toată durerea universală. Conștiința lui se mistuie lăsând o cenușă radioactivă care va arde totdeauna mințile oamenilor. Lear trece prin toate furtunile disperării pentru a înțelege tragedia puterii nedrepte. Fiind posesor arbitrar al forței absolutiste, el o dăruie la întâmplare, devenind apoi victima lingușitorilor; intrând în stăpânirea ei, aceștia se dezumanizează pe de-a-ntregul. Doctorul Rieux, înotând până la genunchi în mlaștina pestilențială a ciumei pentru a-și salva semenii, face parte din acea categorie de oameni care, cum spune Camus, în ciuda suferințelor personale „neputând fi sfinți, și refuzând să admită flagelurile, se străduiesc, totuși, să fie medici”.

De altfel, și astăzi, șocul psihologic cel mai acut asupra conștiințelor amorțite, somnolente, plictisite, îl declanșează jertfa de sine. Există o uriașă masă umană apatică, în lume,

pentru care o idee mare nu devine plauzibilă decât dacă e îmbibată de suferință, o categorie care nu e dispusă să creadă decât idealurile pecetluite cu sânge, așa cum neguțătorii, cămătarii nu acceptă tranzacții decât cu aur sau argint marcat. Aceasta se explică și prin faptul că lumea a fost prea mult înșelată, că prea mulți farsori au jucat rolul profetului și al călăuzei.

Tineretul din Occident și-a făcut brusc, anii trecuți, idol, din Che Guevara. Chiar fără să știe încă prea bine ce gândea, în ce credea Guevara, tinerii aceia sofisticăți, unii chiar dezabuzăți, dar încă avizi de adevăr, însetați de certitudini, de sinceritate, de autenticitate, și-au pus beretă, și-au lăsat barbă și și-au înfipt la rever insigna cu chipul eroului cubanez. De ce? Pentru că i-a fascinat omul care și-a probat convingerile prin moarte.

Guevara a fost un răzvrătit, un revoluționar. Un soldat al libertății. Și-a riscat viața, în Sierra Maestra, de mii de ori. A supraviețuit. După victorie, a sărbătorit libertatea împreună cu cubanezii, dar nu a rămas să se înfrupte prea mult din miezul ei dulce. De altfel, nu pentru libertatea lui luptase. El era liber. Fusese întotdeauna liber. Vocația lui a fost lupta pentru libertatea celorlalți. Visul lui era eliberarea Americii Latine de dominație străină și de tiranie. Concepția lui revoluționară strategică poate fi discutată, poate fi considerată chiar, în raport cu diversitatea realităților sociale ale aceluia continent, eronată. Sacrificiul său e însă mai presus de orice discuție. Și-a cerut iertare de la camarazii cu care împărțise atâția ani de pribegie, de aventură, de cutezanță disperată, de război eroic, și a plecat în alt punct fierbinte al continentului, într-un alt cerc uman închis. Și-a părăsit scaunul guvernamental și, dacă nu tihna, cel puțin securitatea

existenței pe care i-o oferea o țară ce-l făcuse conducător. Și-a lăsat copiii, soția, patria adoptivă și a plecat în pădurile Boliviei pentru a-și lua de la capăt zbuciumatul destin. S-a dus să se ascundă iar în văgăunile munților, să doarmă iar sub cerul liber, să rabde de foame și de sete, să se furișeze pe poteci stâncoase – în ciuda bolii care îl împiedica să respire – să fie iar bătut de ploi, de soare și de vânt, riscându-și din nou viața în fiecare minut, într-o înfruntare revoltător de inegală. Și, cum era aproape fatal, hăituit de o poteră militară înarmată până în dinți, Guevara a fost ucis. Întâi rănit, prins, și apoi, fără apărare, ucis.

Această moarte a zguduit lumea. I-a sfâșiat sufletul mai mult poate, chiar, decât un cutremur în care au pierit zeci sau sute de mii de oameni. Pentru că într-un cutremur ucide natura inconștientă, ucide forța oarbă, ucide pământul care dintotdeauna i-a născut pe oameni și tot el i-a înghițit. Dar pe Guevara l-au ucis oamenii. L-au prins și i-au luat viața propriii săi semeni, poate chiar cei pentru libertatea cărora pornise la luptă, pentru fericirea cărora părăsise tot ce avea pe lume, pentru care acceptase cu seninătate riscul morții.

Guevara trăise un lung și teribil periplu al martirajului. Învinsese aproape nesperat, ieșise la lumină. Și când putea să se bucure de tot ceea ce cucerise, a intrat, de bunăvoie, smulgându-se din brațele prietenilor, al tuturor celor apropiați și dragi, într-un nou ciclu infernal, într-un nou calvar. Deoarece – se pare – calvarul era chemarea lui. Și el nu se putea bucura de libertatea unui colț de lume – chiar dacă îl cucerise, împreună cu camarazii săi, prin neînchipuite cazne – știind că milioane de alți frați de-ai săi, de pe continentul latino-american, purtau mai departe jugul despotismu-

lui. De aceea moartea lui a cutremurat lumea, a străfulgerat inima tineretului, a îndoliat-o și apoi a aprins-o, într-o mare vâlvătaie de curaj, de entuziasm și de dorință de sacrificiu, de dăruire de sine. De aceea Guevara a devenit eroul-martir al unei epoci și al unei lumi în care se părea că totul a fost despuiat de glorie și de mit, în care toate credințele păreau ucise.

Desigur, nu mai puțin eroic este contrariul opțiunii lui Guevara. Adică acceptarea poverii, asumarea răspunderii de a apăra și consolida ceea ce cucerise. Lumea modernă a creat travaliul conducerii democrate. Prin milenii, popoarele au fost guvernate de împărați, faraoni, sultani, țari, mandarini, de regi și prinți care își umpleau timpul cu serbări fastuoase, cu intrigi de curte, care conduceau ordonând și sancționând fără drept de apel. Unii din aceștia au intrat în istorie prin cruzime, alții prin viclenie, mulți prin viața lor galantă, sau prin originalitatea capriciilor. Nu domnia era pentru ei povară, ci ei erau povară pentru domnie. Revoluția burgheză a adus în fruntea statelor conducători eligibili (chiar dacă, din snobism, a mai păstrat pe alocuri monarhii) condiționându-le mandatul de energia și abilitatea cu care promovau interesele clasei. Deși învăluită în aura unei mari pompe publice, conducerea începea să ceară vigoare, muncă, chiar dăruire obștească – oricât de limitată era, în esență, obștea beneficiară.

Un om care a copilărit desculț, flămând, care și-a plătit îmbucătura cu sudoare, de la cea mai fragedă vârstă, devenit apoi insurgent, ocnaș, în sfârșit organizator, este ridicat într-un post de mare răspundere publică. Este un om care nu s-a bucurat niciodată de viață – în sensul epicurian al cuvântului. Privățiunea – fie impusă, fie liber consimțită

– i-a acoperit în lințoliul ei cenușiu partea cea mai frumoasă a existenței, pe care a trăit-o crispat, îndârjit. Autoritatea care i se încredințează la un moment dat îi schimbă, desigur, viața, în sensuri diferite, dar cel mai pregnant, în sensul că i-o acaparează în întregime. Un asemenea om, apropiat de vârsta pensionării, pe obrazul tăbăcit al căruia se citea – ca pe un fragment de relief urmele marilor frământări geologice și ale necruțătoarei eroziuni a timpului – consumul abuziv de energie vitală, mi-a spus: „uneori am sentimentul că acum mai bine de douăzeci de ani (când primise prima lui mare împuternicire) am intrat, tânăr și viguros fiind, într-o ședință grea, din care abia acum mă pregătesc să ies, cu părul alb, bătrân și stors de vlagă”.

A accepta să fi conducător – cel puțin într-o țară săracă și în care, departe de a huzuri, toți muncesc din răspuțeri pentru a ieși la limanul civilizației – înseamnă a accepta să te cufunzi în muncă întocmai ca un om îngropat în pământ de viu. Pentru a se lăsa cucerit și folosit, timpul cere jertfe. Pe omul acesta, timpul îl macină, cum macină moara de piatră bolovanii de calcar pentru a produce cimentul marilor edificii. Aceasta este o persoană hărțuită, de dimineață până noaptea – ca de o haită nemiloasă –, de sute și mii de probleme de stat care îi cer concentrare, voință, calm. Este omul cu creierul în întregime absorbit de viața lumii ce și-a investit încrederea în el, obsedat de mișcarea socială, de meandrele cursului istoriei pe care le intuiește cu o acută sensibilitate.

Omul total robit muncii, ce nu poate trăi în afara ei nici un moment și nici nu se poate odihni în afara ei, al cărui somn și al cărui vis, chiar, sunt subordonate ansamblului căruia îi furnizează toată electricitatea spiritului și cu care se confundă. O persoană adesea fără viață personală, cu o

familie la care doar jinduiește, uneori dureros, cu prieteni de care uită, fără nostalgia clipei. Omul-mașină pe care viața accelerează dement, nemilos, până la ultima bătaie a pistoanelor. Omul ce nu mai încearcă nici măcar dorința de a se plimba odată pe jos, pe un bulevard, printre oameni, în orele de destindere ale orașului, pentru a se bucura de nimic altceva decât de faptul că trăiește, că respiră, că se poate mișca în voie, că poate privi în jur, contempla, fără nici un scop...

Nu e oare aceasta o formă a martirajului epocii noastre?

Contemporaneitatea a mai născut un soi de eroi. Aceștia – datorită stării de insecuritate internațională, puzderiei de conflicte care crispează lumea, hiperdimensionării tuturor evenimentelor cotidiene – nu sunt observați îndeajuns, nu sunt înțeleși în toată originala lor grandoare, nu sunt admirați pe măsura temerității și generozității lor: cosmonauții. Primul om aruncat în înspăimântătoarea prăpastie a neantului, a fost tânărul acela rus, cu fața luminoasă, cu ochii arzători – Iuri Gagarin. I-am strâns odată mâna în sălile Kremlinului, fără să-i pot spune ceea ce gândeam și simțeam pentru el. S-a închis într-o minge de fier și s-a lăsat catapultat printre stele, singur în imensitatea fără de hotar a universului. Mulți dintre noi nu pot suporta singurătatea aici, în culcușul comod al pământului, printre munții, mările și pădurile pe care le cunoaștem de milioane de ani, printre animalele din mijlocul cărora ne-am ridicat, printre lucrurile cumiți făurite de propriile noastre mâini. Zâmbind cu toți dinții lui frumoși, strălucitori, a părăsit această planetă de care îl legau miliarde de fire intime – strămoșii și urmașii, părinții și copiii, femeia iubită, patria, chiar și

țărâna pământescă în care orice ființă umană se reîntoarce pentru a-și încheia ciclul, potrivit ritualului ancestral – și s-a azvârlit într-un necunoscut pustiu și rece de unde, în adâncul sufletului său, nu știa dacă se va mai întoarce vreodată. Se ducea să vadă, să cerceteze, să afle pentru noi toți ce e „dincolo”. Era primul trimis al pământului în infinit. Ales dintre miliarde de oameni pentru această fantastică și cutremurătoare expediție solitară, el nici n-a clipit. A strâns mâna prietenilor și a dispărut într-un nor de foc și de fum, înghițit de golul azuriu, impasibil al cerului. S-a întors atunci și a fost sărbătorit ca un erou. Erou al științei, al minții omenești victorioase, al îndrăznelii cosmice. Dar după cum se vede, cerul nu l-a iertat. L-a pândit și, când i-a venit la îndemână, l-a ucis. Neantul cerea jertfă pentru această îndrăzneală a omului. Nu se poate ca Iuri Gagarin să nu fi știut lucrul acesta din capul locului! A știut și a fost pregătit să-și verse sângele pe altarul cel nou.

În spatele lui Iuri Gagarin așteptau, însă, nerăbdători alți scafandri ai aerului, alți bărbați și alte femei gata să plonjeze în oceanul fără hotar al cerului, tot mai adânc, tot mai departe de minuscula insulă a universului pe care au deschis ochii. Oamenii în costume argintii au continuat să zboare printre aștri, au coborât – e vorba de fantasticii tineri americani – pe scoarța stranie, înecată în pulbere albă, a lunii, și-au petrecut zile și nopți în bezna siderală. Unii s-au întors, alții au dispărut în haos. S-au transmis emisiuni de televiziune, au scris ziarele, dar mulțimile, absorbite de treburile lor zilnice, de haosul care mai dăinuie pe propria noastră planetă, au început să-i dea uitării. Oamenii, chiar și comentatorii de meserie, vorbesc tot mai puțin despre cosmonauți. Un val lent, dar gros, de nepăsare începe să în-

văluie și acest capitol grandios al istoriei umane, și aceste sublime acte eroice ale semenilor noștri, martirajul acesta nobil al inteligenței transpământene. Desigur, peste o mie de ani, istoria va fi uitat multe aparente mărimi ale acestei epoci, dar la statuile pionierilor marelui marș spre infinit, mulțimile, copleșite de venerație și de recunoștință, vor continua să ducă, fără îndoială, flori.

Într-adevăr, nimic din ceea ce au dobândit oamenii până la condiția socială, materială, intelectuală și morală de azi, n-a venit de la sine, nu este rezultatul unei fastuoase parade a progresului. Totul a fost plătit. Toate au cerut suferință, curaj, uitare de sine.

Iată de ce nu se poate spune că omenirea a fost lipsită vreodată de modele superioare, de tipuri apropiate de desăvârșire. Și dacă virtuțile s-au materializat în mod spectaculos în eroii ce au împrumutat strălucirea lor unor întregi epoci istorice, nu e mai puțin adevărat că ele s-au exprimat și în oameni de rând, în anonimii care au hrănit glia cu sângele lor, i-au urmat și i-au sprijinit până la capăt pe eroi.

De ce societatea are nevoie, totuși, să modeleze omului o nouă fizionomie morală? Să nu uităm că omenirea a produs, alături de martiri, și călăi. De altfel, martirii au apărut tocmai pentru că au existat călăii. Să nu uităm că dacă eroii nu i-au putut învinge pe tirani, a fost pentru că pe lume s-au găsit foarte mulți lași. Iar din lași au crescut atât cerșetorii cât și hoții, atât slujnicii cât și trădătorii. Existența socială viciată de inegalitate a ros conștiința ca un cancer, a deformat-o pe suprafețe largi până la hidoșenie, i-a distrus uneori armonia până aproape de nebunie. Un împărat a dat foc cetății pentru ca jocul vâlvătăilor proiectat pe cer să-i

întrețină stupida manie poetică. După două mii de ani de civilizație, un grup de exaltați ce se credeau supraoameni – pentru că își pierduseră chipul de om – au fost pe punctul de a da foc întregii planete. Inchiziția împodobește piețele publice cu spânzurători și autodafeuri. În vremurile noastre, rasiștii au făcut din linșajul negrilor un fel de chermeză câmpenească amenajată gospodărește cu umbrare și tonete de băuturi răcoritoare. De mult, când băntuia ciuma, oamenii erau adunați ca grămezile de lemne și aprinși de vii. Fasciștii au umplut lumea cu cuptoare unde ardeau milioane de oameni neatinși de nici o molimă – pentru că ei, fasciștii, erau atinși de nebunie.

Timp de milenii popoarele s-au prădat, s-au alungat de pe pământ și s-au masacrat unele pe altele, cele mai mari și mai puternice punând jugul pe grumazul celor mai mici și mai slabe. Oamenii s-au sfâșiat între ei pentru bogăție și pentru putere.

Iadul pământesc a avut și el titanii lui, monștrii lui sacri. Iago l-a făcut pe omul cel mai drept să strâmbe balanța judecării, a determinat iubirea să-și sugrume propriul obiect. Tartuffe a făcut din ipocrizie arta cea mai rafinată. Richard al III-lea și-a așezat tronul într-o baltă de sânge, ademenindu-și victimele și ucigându-le cu bucuria sinceră, ingenuă a copiilor. Tolstoi ne-a dezvăluit puterea devastatoare a întunericului asupra minții omului de rând, promiscuitatea celor mulți și obidiți. Dostoievski, nebunia celor care, vrând să schimbe lumea și uitând să se schimbe întâi pe ei, împrăștiau în loc de lumină și dreptate, teroare și moarte.

Cum aveau să lase toate aceste monstruoziități conștiința omului nevătămată? Sărmana, s-a opus din răputeri,